TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİ - 100

UOT 94

Prof. Dr. MEHMET YÜCE
Bursa Uludağ Üniversitesi
myuce@uludag.edu.tr
ORC-ID: 0000-0001-6398-5589

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN EKONOMİK GELİŞİMİ: UYGULANAN TEMEL EKONOMİK POLİTİKALAR, MEVCUT DURUM VE GELECEĞE YÖNELİK PERSPEKTİFLER

Büyük bir ekonomik yıkıntıyı üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti yüz yılı arkada bırakırken dünyanın en büyük yirmi ekonomisi içinde yer alabilmeyi başarabilmiştir. Dinamik bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye, özelikle hizmet ve imalat sektöründe güçlü bir alt yapı kurmuştur. Bu yapı sonucu son dönemlerde savunma sanayi alanında önemli ilerleme sağlamıştır. Türkiye'nin ekonomik yapısını analiz edilirken, izlenen ekonomik politikalara da bakmak gerekir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte geçen 100 yıllık süreçte Türkiye'de liberal ekonomik yapı kurulmaya çalışılmıştır. Ancak ülkenin tarihsel süreç içinde devraldığı yapı ve sosyo-ekonomik dinamikleri yanında dünyada şekillenen ekonomik konjonktürler sonucu Türk ekonomisi dönem dönem şiddet ve dereceleri farklı birtakım resesyonlara maruz kalmıştır. Bu dönemlerde devlet farklı derecelerde ekonomiye müdahale ederek istikrar tesis etmeye çalışmıştır. Türkiye'de ekonomik yapının oluşmasında ve işleyişinde maliye politikası oldukça etkin bir işlev üstlenmiştir. Özellikle krizlerin sıklıkla yaşandığı 2000'li yıllarda krizlerin etkilerinin hafifletilmesi ve krizlerin aşılması amacıyla sıklıkla maliye politikası araçlarına başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Ekonomisi, Ekonomik Politikalar, Maliye Politikaları, Cumhuriyetin Yüzüncü Yılı.

I. GİRİŞ.

Türkiye Cumhuriyeti köklü devlet geleneğinin genç bir temsilcisidir. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti 100 yılı arkada bırakmışsa da bu süre devlet için uzun bir müddet sayılmaz. Ama tarihi arka plana bakıldığında bu genç cumhuriyet çok büyük bir medeniyetten beslenmekte, çok derin bir devlet geleneğini devraldığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı forsunda yer alan Büyük Hun İmparatorluğundan Göktürk Kağanlığına, Uygur Kağanlığından Karahanlı Devletine, Gazne Devletinde Selçuk Devletine ve Osmanlıya kadar uzanan tarihe iz bırakan 16 büyük Türk Devletin mirasçısı olarak kendini görmektedir. Bu devletlerin birikimi üzerinden şekillenen Türkiye Cumhuriyeti bölgesel ve küreselleş bir güç olmak yolunda emin adımlarla yürümektedir. Bununla birlikte bu büyük mirası hakkıyla temsil edebilmek için de güçlü bir ekonomiye sahip olmak durumundadır. O nedenle Türkiye dünyanın ilk on büyük ekonomisi arasında yer almayı stratejik hedef olarak belirlemiştir.

Osmanlı Devleti dönemin ekonomik yapısı ve içinde bulunduğu konjonktür gereğince kendine özgü bir ekonomik yapı kurmuştur. Ancak Batıda gerçekleşen endüstri devrimini kendi içinde gerçekleştirememesi ya da endüstri devrimine yeterince uyum sağlamaması sonucu ekonomi giderek zayıflamış ve ülke güçsüz bir duruma düşmüştür. Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise Batı eksenli bir ekonomik sistem kurmaya çalışmıştır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde liberal iktisat politikası benimsemiştir. Ancak de dönemin

içinde bulunduğu ekonomik konjonktür gereği ülkede tam anlamıyla liberal ekonomik sistemin uygulaması mümkün olmamıştır. Dolayısıyla Türkiye'de 1923-1939 yılları arasında karma ekonomik sistem ya da devletçilik uygulamaları egemen olmuş ve kamu yatırımcılığı ön plana çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devletinin dağılmasıyla oluşan ekonomik yıkıntı içinde çökme eşiğine gelen özel sektörün yeniden canlanması için yoğun bir şekilde iktisat politikaları araçlarına başvurmuştur. İlerleyen yıllarda özel sektörde önemli gelişmeler yaşanmışsa da devletin ekonomideki ağırlığını devam etmiştir. Bununla birlikte ülkede izlenen 5 Yıllık Kalkınma Planları kapsamında uygulanan teşvik politikalarıyla özel sektörü yönlendirilmiştir. 1950'li yıllarda çok partili hayata geçen Türkiye'de iktidara gelen Demokrat Partinin uygulamaya koyduğu liberal politikalar çerçevesinde dış ticaret önemli ölçüde serbestleştirilmiştir. Ancak 1950'li yılların sonlarına doğru ekonomide yaşanan darboğazlar nedeniyle 1958 yılının Ağustos ayında IMF destekli bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Bu tecrübe ülkenin yeniden kontrolü ve planlamaya dayalı bir ekonomik kalkınma modelinin seçilmesine neden olmuştur.

1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıyla Türkiye ekonomisinde, iktisadi kararların alınmasında ve iktisat politikalarında yeni bir dönem başlamıştır. Böylece Türkiye'de 1980'li yıllara kadar milli sanayinin gelişimini ve korumacılığı ön plana çıkaran "*İthal İkamesine Yönelik Büyüme Modeli*" benimsenmiştir. Bu dönemde kendisine yetinmeye çalışan Türkiye, ihtiyaç duyduğu malları yani iç talebi iç üretimle karşılamaya çalışmıştır. O nedenle ihracat nispetten düşük seviyede ve geleneksel ihracat ürünleriyle sınırlı kalmıştır. Türkiye, 1980 yılında ithal ikameci büyüme modelini terk ederek dışa açık büyüme modeline geçmiştir. Bu kapsamda literatüre 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararları olarak geçen neo-liberal bir yaklaşımı benimseyen Türkiye hem ihracatta hem de ithalatta birlikte serbestliğe giderek bu kapsamda dış ticaretteki kısıtlamalar en aza indirilmiş ve ihracat teşvik edilmiştir.

İşte Türkiye'nin hali hazırdaki dışa açık ve ihracatta dayalı ekonomik yapısı bu politika ekseninde şekillenmiştir. Türkiye ekonomik gelişimi de izlenen bu politikalar sonucu olmuştur. Bununla birlikte yer yer ekonomik krizlere maruz kalan ekonomik yapı ilgili konjonktüre uygun izlenen istikrar programlarıyla kendini toparlamayı başarmış ve belli bir süre sonra büyümeye devam etmiştir. 2002 seçimleri sonrasında tek başına iktidara gelen Ak Parti hükümeti belli bir süre ile IMF ile iş birliği devam etmiş ancak son taksitin ödendiği 2013 yılında IMF ile yollarını ayırmıştır. Bu dönemde yeni bir alternatif ekonomik model arayışı başlamıştır. Hükümet tarafından Türkiye Ekonomik Modeli olarak adlandırılan ve "faiz politikasındaki köklü değişikliği" içeren bu model uygulamada beklenen başarıyı sağlamamıştır. 2019 Covid pandemisinin baş göstermesiyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de başta dış ticaret ve ekonomik büyüme olmak üzere makro ekonomik büyüklükler olumsuz etkilenmiştir. Bununla birlikte 2021 yılında itibaren pandeminin etkilerinden kurtulmaya başlayan Türkiye'de ekonomik büyüklükler düzelmeye başlamıştır.

Bununla birlikte Şubat 2022 tarihinde başlayan Rusya-Ukrayna savaşıyla oluşana jeopolitik gerilim küresel ekonomi üzerindeki yarattığı riskler Türk ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Savaşla beraber bölgesel tedarik zincirlerinde meydana gelen aksamalar, bu iki ülkenin küresel düzeyde önemli tedarikçileri olduğu hammadde ve gıda ürünleri arzını tehlikeye sokmuştur. Bu da doğal olarak tüm dünyada enflasyonu tetiklemiştir. Böylece COVİD'19 Salgınıyla birlikte piyasalarda oluşan arz talep dengesizliği ve sonrasında ekonomiyi canlandırmaya yönelik uygulamaya konulan genişleyici para ve maliye politikaları sonucunda küresel düzeyde atışa geçen enflasyon, Rusya-Ukrayna Savaşının yarattığı risklerle birleşmesi küresel çerçevede fiyat istikrarını olumsuz yönden etkilemiştir. İktisadi faaliyetin canlanmasıyla birlikte petrol ve emtia fiyatlarındaki hızlı artışlar, tedarik zincirlerindeki aksamalar, başta gıda sektörü olmak üzere ihtiyati bir güdüyle pek çok sektörde gereğinden fazla stoklama davranışının yaygınlaşması, taşımacılık maliyetlerinin artması ve 2021 yılında yaşanan kuraklığın etkisiyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enflasyon yüksek bir seyir izlemiştir (OVP, 2023:10). Tüm bu olumsuz durum Türkiye ekonomisine yansımış, böylece Türkiye ekonomisi AK Parti yönetim döneminden bu yana en yüksek enflasyon oranıyla tanışmıştır.

2023 yılında Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra yeniden Cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan ekonomik yönetime getirilen Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek yeniden görev devir teslim

töreninde "Türkiye'nin rasyonel bir zemine dönmekten başka çaresi kalmamıştır" şeklinde mesaj vererek ortodoks politika ile uyumlu ekonomik politikaları hayata geçireceğine yönünde niyetini ortaya koymuştur. Daha sonra açıklanan Orta Vadeli Program (2023-2025)'da Bu programın makroekonomik ve finansal istikrarı güçlendirmeyi, yüksek katma değerli üretimi teşvik etmeyi, cari işlemler dengesinde kalıcı iyileşmeyi sağlamayı, verimlilik artışları ve ihracat artışı ile birlikte enflasyonu düşürmeyi amaçlayan Türkiye Ekonomi Modeli ile uyumlu hazırlandığı ifade edilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasından günümüze kadar izlenen temel ekonomik politikalar ve bu politikalar sonucu şekillenen ekonomik yapı üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca geleceğe yönelik belirlenen perspektifler üzerinde de durulacaktır.

II. TÜRKİYEDE UYGULANAN İKTİSADİ POLİTİKALAR

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde liberal iktisat politikası benimsenmiştir. Ancak dönemin içinde bulunduğu ekonomik konjonktür gereği tam anlamıyla liberal ekonomik sistemin uygulaması mümkün olmamıştır. Bu nedenle 1923-1939 yılları arasında karma ekonomik sistem ya da devletçilik uygulamaları egemen olmuş ve kamu yatırımcılığı ön plana çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devletinin dağılmasıyla oluşan ekonomik yıkıntı içinde çökme eşiğine gelen özel sektörün yeniden canlanması için yoğun bir şekilde ekonomi ve maliye politikaları araçlarına başvurmuştur. İlerleyen yıllarda her ne kadar özel sektörde önemli gelişmeler yaşanmışsa da devletin ekonomideki ağırlığını ve uyguladığı teşvik politikalarıyla özel sektörü yönlendirici rolü hep ön planda olmuştur.

1950'li yıllarda çok partili hayata geçen Türkiye, iktidara gelen Demokrat Partinin uygulamaya koyduğu liberal politikalar çerçevesinde dış ticaret serbestleştirilmiş, özelleştirilmeye gidilmiş, sanayileşmede özel sektöre öncülük verilmiş, kalkınmanın sağlanmasında dış borçlanmaya başvurulmuş, tarımda makineleşme sağlanmış ve başta limanlar, barajlar, köprüler, köy içme suları olmak üzere alt yapı hizmetlerine önem verilmiştir. Özellikle tarımda makineleşmeyle birlikte iklim koşullarının da iyi gitmesiyle tarımda yüksek verimlilik sağlanmıştır. Ancak 1954 yılında sonra tarımdaki verimliliğin düşmesi, Kore savaşını yarattığı ekonomik daralma, dış krediler kısılması ve dış ticaret dengesinde oluşan çok yüksek açıklar Türkiye ekonomisi üzerinde ciddi olumsuz etkiler doğurmuştur. Bu olumsuzlukların başında yüksek enflasyon, dış ödeme yaşanan ödeme sorunları ve buna bağlı olarak başvurulan devalüasyon uygulamasına yer almıştır. Ekonomide yaşanan sıkıntılar üzerine 1958 yılının Ağustos ayında IMF destekli bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Bu program kapsamında borçlar ertelenmiş ve ek kredi temin edilmiştir. Bununla birlikte tüketim harcamaları düşürücü politikalar da hayata geçirilmiştir.

Türkiye'nin kalkınmasında 1960'lı yıllar ayrı bir önem sahip olmuştur. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıyla Türkiye ekonomisinde, iktisadi kararların alınmasında ve iktisat politikalarının oluşturulmasında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem başbakanlığa bağlı kurulan Devlet Planlama Teşkilatı aracılığıyla oluşturulan 5 Yıllık Kalkınma Planları aracılığıyla devlet, ekonomik ve sosyal kalkınmanın lokomotifi olarak kabul edilmiş ve özel sektörün gelişmesi için en büyük destekleyici güç olmuştur. Kalkınma planlarının gerçekleşmesi için üç birikim kaynağı olarak özel sektör, kamu sektörü ve dış kaynaklar belirlenmiştir. Bu dönemde izlenen ithal ikameci politika kapsamında iç üretim desteklenmiş, belirlenen yatırımlara başta mali destekler olmak üzere birtakım teşvikler sağlanmış ve korumacı bir politika izlenmiştir.

Türkiye'de ekonomik alanda bir dönüm noktası da 1980 yılında hayata geçirilen 24 Ocak kararları olmuştur. 1960'lı yıllar sonrasında yaklaşık 20 yıl izlenen ithal ikameci ekonomik politikalar yanı sıra yaşanan siyasi istikrarsızlık ekonomide darboğazlar oluşmasına neden olmuş, enflasyon üç haneli rakamlara ulaşmış, üretim daralması ve karaborsacılık baş göstermiş ve ülkede ekonomik istikrarsızlık hâkim olmuştur. Bu kısır döngüden kurtulmasının çaresi olarak ithal ikameci politikaların terk edilerek dışa açık bir ekonomik politikanın alt yapısının oluşturulması öngörülmüştür. Bu kapsamda Türk İktisat tarihine "24 Ocak" kararları olarak geçen ve Türkiye ekonomisini köklü bir dönüşüme zorlayan Neoliberal politikalar hayata geçirilmiştir. Bu politika ile sosyal devlet anlayışına son verilerek dışa açılma, ihracatı artırma ve kamuda özelleştirme politikalarına önem verilmiş, uygulanan sıkı para ve maliye politikalarıyla iç talep daraltarak oluşan

mal fazlalığı yoluyla dış ticaret desteklenmiş, ücret artışı yavaşlatılmış, yabancı sermaye girişi teşvik edilmiş, özel sektörü rekabetçi bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu kararlarının hayata geçirilebilmesi için IMF ile üç yıllık Stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile birlikte ekonomide devletin rolünü ve müdahalesini en aza indirilerek, dışa açık, serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak üzere birtakım uygulamalara gidilmiştir. Uygulanan sıkı para ve maliye politikasıyla birlikte faizlerin yükseltilmesi, ücretlerin baskı altında tutulması, KİT ürünlerine zam yapılması, ulusal paranın döviz kuru karşısında değerinin düşürülmesi yoluna gidilmiştir.

Özellikle IMF'den sağlanan fonlarla başlangıçta ekonomik bir canlanma görülmüşse de 24 Ocak istikrar programı hedeflenen amaçlarına ulaştığını söylemek mümkün değildir. Özellikle bu dönemde zayıflanan kamu denetimi sonucu kayıt dışı ekonomi yüksek boyutlara ulaşmış, rant ekonomisi gelişmiş, hayali ihracat gibi uygulamalar sonucu kamu kaynakları israf edilmiş, vergi gelirlerinde ciddi azalmalar yaşanmış ve kamu borçları yönetilebilir olmaktan çıkmıştır. Özellikle yönetilemeyen bütçe açıkları nedeniyle oluşan kamu borç kısır döngüsü kamu maliyesinde yeni bir krizi dönemini tetiklemiştir. Ayrıca başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki oluşan sağlıksız yapı sürdürülemez hale gelmiştir. 24 Ocak kararlarının başarısızlığa uğramasında en büyük etkenlerden biri de uzun yıllar korumacı bir politika izleyen ve bu politika önceliklerine göre şekillenen ekonomik yapının dışa açık bir ekonomiye uyum sağlayacak köklü bir dönüşüm yaşamamış olmasıydı. O nedenle Türk ekonomisi 1990'lı yıllarda beli aralıkla krizlere maruz kalmış ve 2000'li yıllarda ise yaşanan siyasi istikrarsızlıklarla birlikte daha güçlü bir krizle karşı karşıya kalmıştır.

1990'lı yıllar sadece Türkiye açısından değil tüm dünya için krizle geçen bir dönem olmuştur. Orta Doğu'da 1990'lı yıllarda meydan gelen siyasi gerginlikler, 1997 yılı Asya mali krizi ile 1998 de Rusya'da meydana gelen finansal krizin Türkiye ekonomisini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu krizlerin yanı sıra Türkiye'de 1999'da meydana gelen depremler (Marmara, Düzce), kırılma eşiğinde olan Türk ekonomisi daha da kırılgan hale getirmiştir. Bu kırılganlığa karşı bazı istikrar paketleri uygulamaya konulmuştur. Özellikle 9 Aralık 1999'da uygulamaya konulan sabit kur çıpasına dayalı istikrar programıyla kısa süreliğine bazı başarılar elde edilmiştir. Bu program sonrası ekonomi kısmen toparlanmıştır. Bu süreçte faizler düşmüş, enflasyon gerilemiş, piyasalar canlanmış, büyüme iki yıllık aradan sonra tekrar artıya geçmiştir. Ancak Kasım 2000 krizi ile ekonomide yeni bir dönemi başlamıştır.

Dönemin koalisyon hükümeti bu krizi aşmak amacıyla radikal bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu dönemde IMF ile yapılan Stand-by anlaşması sonucu 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihlerinde iki aşamalı olarak yeni istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Söz konusu programın ilk zamanki adı "ulusal program" iken daha sonra "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" olarak tanımlanmıştır. Bu programın uygulanması içinde uluslararası deneyime sahip Kemal Derviş ekonomi bakanı olarak atanmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile sabit kur rejimi terkedilmiş, ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve bir daha bu durumun yaşanmaması için kamu yönetimi ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu program hem para hem de maliye politikasının etkin kullanılması esası ön plana çıkarmıştır. Özellikle daraltıcı maliye politikası uygulamaya geçirilmiş ve bu kapsamda faiz dışı bütçe fazlalığı yaratılarak borç stoku eritmeye çalışılmıştır. Bu döneme damgasını vuran en önemli uygulamalardan biri de bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi olmuştur. 2002 yılından uygulamaya geçen bu politika sonrası yapılan seçimde her ne kadar iktidar değişmişse yeni iktidar da yapılandırılan bu programdan önemli taviz vermeden uzun süre uygulanmıştır. Böylece 2000'li yılların ekonomik yapısı bu program ekseninde oluşmuştur.

Türkiye, 2000-2001 yıllarında ülke ekonomi tarihine en ağır krizler olarak geçen iki krizle başlamıştır. Bu dönemde yaşanan ekonomik krizlerin yanı sıra aynı dönemde gerek iç gerekse de dış dünya çok ciddi siyasi olaylar meydana gelmiştir. İşte bu dönemde ortaya çıkan iç ve dış ekonomik ve siyasi krizler döneme damgasını vurmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu döneme IMF'in teknik ve finansal destekli döviz kuru çıpasına dayalı ve 2002 yılı sonunda enflasyonu tek haneli değerlere indirmeyi hedefleyen mali uyum program ile girilmiştir. Ancak bu program yürürlüğe girdikten bir yıl sonra hedeflenen amaca ulaşılamamış ve Kasım 2000 krizi baş göstermiştir. Bu kriz

ardında yaşanan Şubat 2001 krizi ile söz konusu program terk edilmiş ve dalgalı kur rejimine dönüşü içeren Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'na geçilmiştir. Bu programın uygulamasından bir yıl sonra genel seçime gidilmiş ve bu programı hayata geçiren koalisyon hükümeti iktidarı kaybettiği gibi meclis dışında da kalmıştır. 2002 seçimleri sonrasında tek başına iktidara gelen Ak Parti hükümetinin IMF ile 2002 ve 2005 yılında imzaladığı Stand-by anlaşmaları 10 Mayıs-2008'e dek uygulanması öngörülen makroekonomik politikaların genel çerçevesi çizilmiştir. Bu çerçevede;

- Sıkı maliye politikası ve kamu borç stokunun azaltılması,
- Sıkı para ve (2006 yılından itibaren açık) enflasyon hedeflerine dayalı Merkez Bankası politikası,
- Özellikle finansal sektör istikrarını sağlamaya yönelik bankacılık alanında ve diğer alanlarda yapısal reformlar,

hayata geçirilmiştir (Voyvoda, 2012:2).

Üç aşamada uygulamaya geçilen programın birinci aşamasında finansal kesimin kontrol altına alınacağı, ikinci aşamada dış açığın giderilmesi ve enflasyonun düşürülmesi için hedeflerin açıklanacağı ve son aşamada da yapısal değişimi amaçlayan uygulamalarla büyüme hızının yükseltileceği açıklanmıştır (Kol ve Karaçor, 2012:387). Diğer taraftan diğer Stand-by anlaşmalarında olduğu gibi bu anlaşmalarda da daraltıcı maliye politikaları hayata geçirilerek bir taraftan yurtiçi talep daraltılması yoluyla oluşacak üretim fazlasıyla ihracat artışı sağlanmaya çalışılmış, diğer taraftan ise bütçede "*belirlenmiş bir faiz dışı fazla*" oluşturularak kamu borç stoku eritilmeye çalışılmıştır. Burada daraltıcı maliye politikası yanında daraltıcı para politikası da uygulamaya geçirilmiştir. Kamu bütçesinde faiz dışı fazlalık yaratılarak oluşacak fon ile borç yönetiminin sağlanması ülkede güven unsuru yaratarak faiz indirimi sağlamayı hedeflenmiştir. Böylece faiz oranlarındaki düşüş, bir yandan tüketim harcamalarını uyarırken bir yandan da sağlıklı bir yatırım ortamı yaratacak ve ekonomi "sürdürülebilir" bir büyüme patikasına girebilecektir. Dolayısıyla bir tür "*genişletici mali daralma*" süreci ortaya konulmuştur (Voyvoda, 2012: 2).

2002-2006 yılları arasında istikrar sağlamaya yönelik olarak uygulamaya konulan para ve maliye politikalarının gayet olumlu sonuçlar vermiştir. Bilindiği üzere bu dönemde izlenen sıkı maliye politikasının amacı kamu borç stokunun milli gelire oranını ve kamu açıklarını kalıcı bir biçimde azaltmak, dengeli bir bütçe yapısına ulaşmak, sürdürülebilir borç yükü hedefine uygun faiz dışı bütçe fazlası vermek, sürdürülebilir bir büyüme ortamının oluşturulmasına katkıda bulunmak ve enflasyonla mücadeleyi desteklemek olmuştur. Bu eksende izlenen sıkı maliye politikaları sonucu kamu ekonomisinde istikrar sağlanmış, kamu açıkları azaltılarak kamu kesiminin borçlanma ihtiyacı düşürülmüş, kamu borç stokunun milli gelire oranını makul düzeye indirilmiş, borç yönetimde etkinlik sağlanmış ve enflasyon kontrol altına alınmıştır. Yine bu dönemde dikkat çeken bir unsur da turizm, taşımacılık, inşaat hizmetleri etkisiyle Türkiye'nin hizmetler dengesi sürekli fazla vermiş olmasıdır. Buna karşın 2001 yılı hariç, Cari İşlemler Dengesi sürekli açık vermiştir.

Ancak 2007 yılı ağustos ayında ABD'nin mortgage piyasasında ortaya çıkan literatüre "*mortgage krizi*" olarak geçen 2008 yılının son çeyreğinde derinleşerek tüm dünya piyasalarını etkileyen kriz maliye politikasında bazı değişiklilerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Türkiye'nin 10 yıllık IMF yakın denetiminden henüz çıkmasına (Mayıs-2008) tesadüf eden bu dönem Türk ekonomisi açısından nispeten hafif geçmiştir. Bu kriz karşısında Türkiye daha önce uyguladığı politikalar nedeniyle daha dirençli olmuştur. Zira 2001 krizi sonrasında alınan mali disiplin politikaları ve tedbirleri sonucunda Türkiye ekonomisinin mali kesiminin küresel mali krize karşı koyma gücü artmıştır. Fakat ekonominin reel kesimi krize karşı aynı gücü gösterememiştir. Türkiye ekonomisi de iç ve dış talepte yaşanan problemlerden etkilenmiş ve üretim, ihracat, işsizlik gibi veriler bu nedenle olumsuz etkilenmiştir. Özellikle güven ortamının bozulmasıyla yaşanan belirsizlikler, artan risk algısı ve kredi olanaklarındaki daralmayla birlikte mali kriz ekonomik faaliyetlerde düşüşe neden olmuştur (Karakurt, 2010:186).

Bu kriz dolayısıyla ekonomide yaşanan daralma karşısında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de genişletici para ve maliye politikası uygulanmıştır. Genişletici para politikası kapsamında faiz indirimi ve likiditeyi canlandırıcı politikalar hayata geçirilirken, genişletici maliye

politikaları kapsamında vergi indirimine (Katma Değer Vergisi ve Özel Tüketim Vergisi) gidilmiş, bölgeler ve sektörler bazında teşvik paketi uygulamaya konulmuştur. Bununla birlikte Türkiye'de uygulanan mali teşvik programlarının göreli olarak diğer ülkelere göre daha dar kapsamlı olması nedenleriyle kamu maliyesi göstergeleri olumsuz yönde daha az etkilenmiştir. Ayrıca 2010 yılında kamu maliye politikası, Orta Vadeli Program (OVP) çerçevesinde öngörülen kurumsal ve yapısal iyileştirmeler hayata geçirilerek yürütülmüş, böylece kriz dönemi uygulanan maliye politikasının genişletici etkisinin azaltılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 2011 yılından itibaren de kademeli olarak mali sıkılaşmaya gidilmesi öngörülmüştür.

Türkiye ekonomisi 2009 küresel krizinden en hızlı çıkan ülkelerden biri olmuştur. O nedenle 2010'dan itibaren hızlı bir büyüme süreci başlamıştır. Ancak artan borçlanma ve büyüyen döviz açığı ekonomiyi kırılgan hale getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye, 2010 yılına hafifletilmiş olsa da 2008 krizinin etkisiyle girmiştir. O nedenle 2010 yılı mali kriz dolayısıyla uygulanan genişletici maliye politikasının kamu maliyesinde doğurduğu olumsuzlukları giderilmeye çalışılmış ve kamu maliyesinde yeniden disiplinin sağlanması için gerekli tedbirlerin alındığı yıl olmuştur. 2009 yılında küresel krizden olumsuz yönden etkilenen merkezi yönetim bütçesi performansı, 2010 yılında ekonominin beklenenden hızlı büyümesi nedeniyle tahminlerin üzerinde iyileşme kaydetmiştir. Konsolide bütçe dengesindeki iyileşmenin temel kaynağını ekonomideki hızlı büyüme eğilimine ve vergi ayarlamalarına bağlı olarak artan vergi gelirleri oluşturmuştur. Bunun yanında faiz dışı harcamaların artış hızının görece yavaşlaması ve iç borçlanma faiz oranlarındaki gerilemeye bağlı olarak faiz giderlerinde ortaya çıkan düşüş de bütçe dengesini olumlu etkilemiştir (TOBB, 2011:88).

Türkiye'de Orta Vadeli Program (OVP) çerçevesinde, maliye politikası mali disipline uygun olarak yürütülmüş ve kamu maliyesi dengelerinde 2011 yılında olumlu bir performans sağlanmıştır. 2011 yılında merkezi yönetim bütçesi küresel ekonomide yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen, uygulanan mali sıkılaştırmanın etkisiyle iyi bir performans göstermiştir. Bunun yanında bazı kamu alacaklarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin düzenlemeyle ilave gelir elde edilmiştir. Böylece sağlanan ek gelirle kamu kesimi borçlanma gereği azalmıştır. Ekonomideki güçlü toparlanmanın etkisiyle özellikle ithalat üzerinden alınan vergilerde önemli orandaki artış da bütçe dengesine olumlu katkı yapmıştır. Ancak bu dönemde yaşanan en olumsuz gelişme 2010-2011 yıllarında sağlanan yüksek oranlı büyümenin dinamiğini özel sektör tüketim ve yatırım harcamalarına dayalı iç talep oluşturmuştur. Bu yapı 2011 yılında dış denge hızla bozulmaya ve cari açığın gayri safi yurtiçi hasılaya oranı %10'lara ulaşmaya neden olmuştur. İç talebe bağlı büyümenin yol açtığı ekonomik kırılganlık sürdürülemeyecek boyuta ulaşmasıyla 2011 yılı ortasından itibaren hükümet dengeleyici politikalara başvurmuştur.

Türkiye 2012 yılında Avrupa ekonomilerinde devam eden durgunluk ve komşularında yaşanan siyasi ve ekonomik sorunlardan kaynaklanan belirsizlik ortamında ekonomik dengelerini korumaya çalışmıştır. 2012 yılında küresel ekonomideki toparlanma yeterli düzeye ulaşamamış, temel makroekonomik ve finansal sorunlar devam etmiştir. Buna karşın Türkiye'de maliye politikası, Orta Vadeli Program (OVP) ve Orta Vadeli Mali Plan (OVMP) çerçevesinde, mali disipline uygun olarak yürütülmüş ancak, ekonomik aktivitedeki yavaşlamaya bağlı olarak vergi gelirleri artış hızındaki yavaşlama ve faiz dışı harcamalardaki artış kamu maliyesi dengelerinde bir miktar bozulmaya neden olmuştur. 2012 yılında, 2010 ve 2011 yıllarında ekonomide görülen hızlı büyüme yerini daha yavaş bir büyümeye bırakmıştır. Ekonomideki bu yavaşlama doğal olarak gelirleri olumsuz etkilerken, harcamalar hedefleri aşmıştır (TOBB, 2013: 129,130).

2015 yılının önemli gündem maddelerinden birisi Türkiye'nin dönem başkanlığını yaptığı ve 15-16 Kasım tarihlerinde Antalya'da gerçekleştirilen G20 Zirvesi olmuştur. 2015-2017 Orta Vadeli Programda maliye politikasının, ekonomik istikrarın desteklenmesine, yurt içi tasarrufların artırılarak cari açığın kontrol altına alınmasına, enflasyonla mücadele edilmesine ve büyüme potansiyelinin yukarı çekilmesine yardımcı olacak şekilde uygulanacağı açıklanmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereğinin ve faiz dışı harcamaların kontrol altında tutulması suretiyle maliye politikasının sürdürülebilirliğinin gözetilmesi, kamu maliyesi alanında geçmiş dönemde elde edilen kazanımların gelecek dönemde de devam etmesinin sağlanması temel ilkeler olarak belirtilmiştir. Kamu maliyesi

2015 yılında da Türkiye ekonomisinin nispeten performansının iyi olduğu alanlardan biri olmuştur. Bu yıl da kamu gelirleri %15,5 oranında artış göstermiştir (TOBB, 2016:109).

Tablo 1: Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

				Değişim (%)		GSYH'ye Oranı		
Bileşenler	2013	2014	2015	2014	2015	2013	2014	2015
Bütçe giderleri	408.225	448.752	505.992	9,9	12,8	26,0	25,7	25,9
- Faiz hariç giderler	358.239	398.839	452.987	11,3	13,6	22,9	22,8	23,2
-Faiz harcamaları	49.986	49.913	53.006	-0,1	6,2	3,2	2,9	2,7
Bütçe gelirleri	389.682	425.383	483.386	9,2	13,6	24,9	24,3	24,7
Bütçe dengesi	-18.543	-23.370	22.606	26,0	- 3,3	-1,2	-1,3	-1,2
Faiz dışı denge	31.443	30.400	26.544	-15,6	14,5	2,0	1,5	1,6

Kaynak: Maliye Bakanlığı, TUİK.

Orta Vadeli Program, Orta Vadeli Mali Plan ve 2016 Yılı Programında 2016-2018 dönemi için gelir politikalarının temel amacı; kamunun üstlendiği görevleri yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu finansmanın sağlıklı ve sürekli kaynaklardan sağlanması olarak belirlenmiştir. Gider politikalarını amacı ise, makroekonomik istikrarın korunduğu, cari açığın ve enflasyonun aşamalı olarak düşürüldüğü bir ortamda yapısal reformlar yoluyla büyümenin artırılması ve daha kapsayıcı hale getirilmesi amaçlanmış; bu amaca yönelik olarak, yurt içi tasarrufların artırılması, özel yatırımlar kaynaklı bir büyüme yapısının ve sanayide dönüşümün özendirilmesi, ekonominin rekabet gücünün ve verimlilik düzeyinin yükseltilmesi temel öncelikler olarak belirlenmiştir (Maliye Bakanlığı, 2016: 11,13). 2016 yılında içerde ve dışarda yaşanan olumsuzluklara rağmen yüzde 2,9 oranında büyüme sağlanmıştır. 2016 yılı ile birlikte küresel krizden bu yana Türkiye üst üste 7 sene büyümeyi gerçekleştirmeyi başarmıştır. 2016 yılında kamu gelirlerinde % 12,5 artış sağlanmıştır.

2018-2020 yıllarına ilişkin Orta Vadeli Mali Planda maliye politikasının; ekonomi politikası temel amacı ve öncelikleri ve para politikası hedefleriyle uyumlu olarak ekonomik istikrarın korunmasına, büyüme potansiyelinin artırılmasına, cari açığın sürdürülebilir seviyede tutulmasına, yurtiçi tasarrufların artırılmasına ve yatırımların teşvikine katkı sağlayacak şekilde uygulanacağı belirtilmiştir. Kamu harcama ve gelirlerinin milli gelire oranının iyileştirilmesi ve etkinliğinin artırılması, vergi gelirlerinin kamu gelirleri içindeki payının artırılarak gelir kaynaklarında sağlık ve sürekliliğin sağlanması, kamu kesimi borçlanma gereğinin kontrol edilmesi ve sürdürülebilir maliye politikaları ile kamu maliyesi alanında elde edilen kazanımların korunması amaçlanmıştır.

2018 yılında kamu maliyesi politikaları bir yandan mali alanı ve enflasyonla mücadeleyi desteklerken diğer yandan yapısal, konjonktürel ve sosyal ihtiyaçları karşılamak üzere yürütülmüştür. Bu dönemde kamu gelirlerini artıran önemli düzenlemeler yürürlüğe konulmuş, kamu giderlerinde tasarruf sağlayan kararlar alınmış, yapılan vergi düzenlemeleriyle enflasyonla mücadeleye katkı sağlanmıştır. Öte yandan yatırım, üretim, istihdam ve ihracatı destekleyen nakdi ve vergisel teşvikler sağlanmış, gelir dağılımını ve sosyal adaleti pekiştiren düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Ekonomik ve sosyal teşvikler mali dengeler üzerinde bir miktar maliyet yaratmış, 2017 yılı sonunda 47,8 milyar TL olan 12 aylık birikimli merkezi yönetim bütçe açığı ağustos ayı itibarıyla 73,4 milyar TL'ye yükselmiştir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018:29).

2020 yılında açıklanan Yeni Ekonomi Programına (2020-2022) göre maliye politikasının enflasyonla mücadele ve büyümeye katkı vermesi hedeflenmiştir. Diğer taraftan kaynakların verimli kullanılması ve belirlenen alanlarda tasarruf sağlanmasıyla kısmi bir sıkılaştırma yapılacağı öngörülmüştür. Ancak 17 Kasım 2019 tarihinde Çin'de çıkan, Mart 2020 tarihinde Türkiye'yi etkilemeye başlayan COVID-19 pandemisi, Yeni Ekonomi Programda öngörülenin aksine genişletici maliye politikaları zorunlu hale getirilmiştir. COVİD-19 salgını nedeniyle dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de salgının sosyal ve ekonomik etkilerine karşı verilen mücadelede maliye politikaları ön plana çıkmış ve etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamda geniş çaplı vergisel ve

nakdi destekler hayata geçirilmiştir. Bu uygulamada doğal olarak kamu gelirlerinde daraltıcı, kamu harcamalarında ise genişletici etki yaratmıştır. Böylece uygulanan genişletici maliye politikası tedbirleri kapsamında sağlanan destek ve teşvikler merkezi yönetim bütçesi giderlerini öngörülenin üzerinde artırarak bütçe dengesini olumsuz şekilde etkilemiştir.

2020 yılında COVİD 19 salgının olumsuz etkilerini önlemeye yönelik olarak Hazine ve Maliye Bakanlığı açıkladığı Ekonomi İstikrar Kalkanı Paketi ile birtakım düzenlemeler yapmıştır. Paket kapsamında vergi oranlarında sektörel odaklı indirime gidilmiş, konaklama vergisinin uygulanması ertelenmiş, salgından ciddi şekilde etkilenen sektörlerde faaliyet gösteren mükelleflere mücbir sebep halinin varlığı kabul edilerek muhtasar, KDV ve sosyal güvenlik beyannamelerinin verme ve ödeme süreleri uzatılmış, tüm gelir vergisi mükellefleri mücbir sebep kapsamına alınmış, kredi koşulları gevşetilmiştir. Paketin kapsamı ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda alınan yeni tedbirler ile genişletilmiştir (TOBB, 2021:124).

Orta Vadeli Program (2021-2023) kapsamında salgınla mücadelede yakalanan başarıyla orantılı olarak 2021 yılında bütçe gelir tahsilatının artacağı ve kaynakların verimli kullanılması ile belirlenen alanlarda tasarruf sağlanmasıyla kısmi bir sıkılaştırma yapılacağı öngörülmüştür. Bununla birlikte, yıl içerisinde enflasyon ve talep koşullarını da gözetmek üzere gelir ve harcama yönlü politikalar uygulanmıştır. 2021 yılında salgının ekonomik ve sosyal etkileriyle mücadele kapsamında, reel sektör ve hane halkını desteklemeye yönelik olarak hayata geçirilen tedbirlerin etkisiyle harcamalarda artış yaşanmıştır. Bununla birlikte, aşılamanın yaygınlaşması ve salgına karşı alınan tedbirlerin kademeli olarak gevşetilmesi sonucunda gelir tahsilatında güçlü bir toparlanma izlenmiştir. 2021 yılında gelirlerde öngörülenin üzerinde bir performans oluşmuş, harcamalarda ise hedeflerle uyumlu bir seyir yaşanmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021:37).

Tablo 2: Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

				Değişim (%)		GSYH'ye Oranı		
Bileşenler	2019	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021
Bütçe giderleri	1.000.027	1.203.737	1.599.642	20,4	32,9	23,2	23,9	22,2
- Faiz hariç giderler	900.087	1.069.775	1.418.790	18,9	32,6	20,8	21,2	19,7
-Faiz harcamaları	99.940	133.962	180.852	34,0	35,0	2,3	2,7	2,5
Bütçe gelirleri	875.280	1.028.446	1.407.399	17,5	36,8	20,3	20,4	19,5
Bütçe dengesi	-124.747	-175.291	-192.243	40,5	9,7	-2,9	-3,5	-2,7
Faiz dışı denge	-24.807	-41.329	-11.391	66,6	-72,4	-0,6	-0,8	-0,2

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, TUİK

III. GSYH BÜYÜME VE GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA

2021 yılı verilerine göre Türkiye yaklaşık 720 milyar ABD Doları GSYH ile Dünya'nın en büyük 19'uncu ekonomisi konumunda yer almıştır. Ayrıca bir OECD ve G20 üyesi olan Türkiye, ekonomik gelişimini sonucu yaratılan katma değeri az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerle paylaşmaktan kaçınmayan bir ülkedir. Türkiye uluslararası yardımlaşmada giderek önemi artmakta ve halihazırda Resmi Kalkınma Yardımı bağışçısı (ODA) bir ülke konumuna gelmiş bulunmaktadır (OECD, 2021). Türkiye, 2002 ila 2017 yılları arasında ülkeyi üst orta gelir grubundaki yüksek seviyelere taşıyan ve yoksulluğu azaltan iddialı reformlar yapılarak önemli büyüme oranları elde edilmiştir. Günde 5,50 ABD Doları elde eden yoksulluk sınırının altındaki vatandaşların payı, 2002 ila 2018 yılları arasında dörtte üç oranında azalarak %8,5' düşmüştür. Ancak, son on yıllarda reform ivmesi azaldıkça verimlilik artışı yavaşlamış ve büyümeyi yüksek kredi ve talep teşvikleriyle destekleme çabaları iç ve dış kırılganlıklara neden olmuştur. Artan özel sektör borcu, kalıcı cari açıklar, yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik, Ağustos 2018'den bu yana makro-finansal istikrarsızlıkla birleşince ülke ekonomisi üzerinde ciddi olumsuz etkiler doğurmuştur. Ortaya çıkan küresel ekonomik krizler, bölgesel istikrarsızlıklar da ülkedeki reform süreci ve politikalarını sekteye uğratmıştır. Ayrıca

2019 yılı sonunda başlayan ve etkileri 2020 yılı başından başlamak üzere tüm dünyayı sarsan küresel salgın Covid-19'da ülkeyi olağan politikaların dışına iterek olağanüstü önlemler almaya sevk etmiştir. Bu süreçte hükümetin Covid-19'dan kaynaklı ekonomik duruma tepkisi hızlı ve zamanında olması nedeniyle başarılı olarak kabul edilmekle birlikte gevşek para politikası ve hızlı kredi genişlemesine odaklanması ekonomi politikası açısından eleştirilmiştir. Her ne kadar yapılan bu düzenlemeler eleştirilse de Türkiye ekonomisi 2020'de G20 ve OECD'de büyüme kaydeden birkaç ülkeden biri olmuştur. Fakat büyüme ile birlikte 2020'de yüzde 20 ve devam eden yıllarda ise büyüme ivmesi sergileyen agresif bir enflasyonun ortaya çıkmasına neden olmuş, aynı zamanda genç işsizlik ve yoksulluk oranlarını artırmıştır (World Bank, 2022).

Genel olarak küresel ekonomiyi değerlendirdiğimizde de benzer bir trendin ortaya çıktığını görmek mümkün olacaktır. Yıllık GSYH büyümesi açısından bir değerlendirme yapacak olursak 2023'te ABD'de yüzde ½'ye ve Euro bölgesinde yüzde ¼'e keskin bir şekilde yavaşlaması ve kış aylarında çeşitli Avrupa ekonomilerinde üretim düşüşleri riskleri beklenmektedir. Doğuda ise Çin'deki büyümenin Covid-19 kesintileri ve emlak piyasası zayıflığı arasında bu yıl %3,2'ye düşmesi bekleniyor, ancak 2023'te büyümenin toparlanmasına yardımcı olabileceği söylenebilir. Diğer taraftan bu süreçte enflasyonda birçok ülke ekonomisinde tabanını genişletmiştir. Enflasyonun G20 ekonomilerinde 2022'de %8,2'den 2023'te % 6,2'ye gerilemesi ve bu yıl G20 gelişmiş ekonomilerinde %6,2'den 2023'te %4'e düşmesi beklenmektedir (OECD, 2021: 3-7).

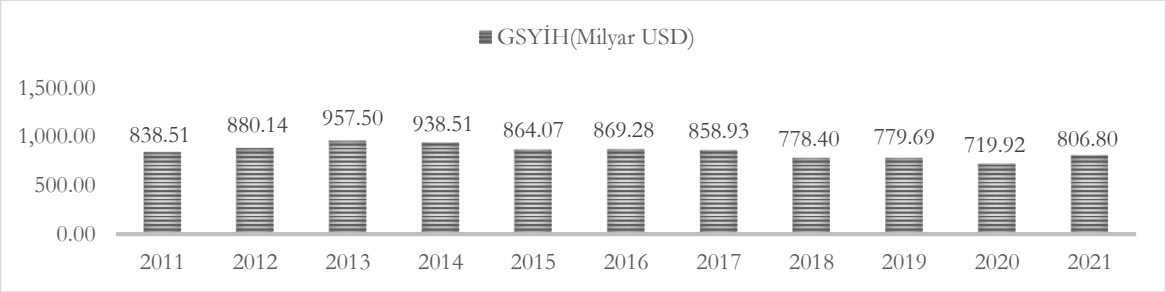
Dünya Bankası, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Uluslararası Finans Kurumu Ve Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelik 2018 My – 2021 My Dönemini Kapsayan" raporuna göre; Türkiye 2000'li yılların başlarından bu yana önemli ekonomik ve sosyal kalkınma sonuçları elde etmiştir. Bu performansı ülkeyi dünyanın ilk 20 büyük ekonomisi haline getirerek küresel mevcudiyetini daha da sağlamlaştırmıştır. Makroekonomik istikrar, finansal sektör reformu, Avrupa Birliği (AB) ile yakınlaşan ekonomik bağlar ve ekonominin önemli bir bölümünün tarım ekonomisinden imalat ve hizmetler ekonomisine dönüşümü, Türkiye'nin büyüme performansına katkıda bulunan faktörler olmuştur. Yapılan geniş kapsamlı reformlar dinamik bir özel sektörü desteklemiş, ülkeyi dış ticarete açmış, önemli altyapı yatırımlarını teşvik etmiş ve bir yandan gelirleri yükseltirken aynı zamanda sosyal göstergelerin OECD normlarına daha fazla yakınlaşmasını sağlamıştır. Türkiye'nin kişi başına düşen milli geliri 2001 yılında 3.115 $ iken, 2015 itibariyle 11.000 $'a yükselmiştir. Bu süreçte yoksulluk insidansı yarıdan daha aza inmiş, aşırı yoksulluk ise daha da çarpıcı bir şekilde azalmıştır. Türkiye'nin kalkınma başarıları haklı bir şekilde takdir görmüştür ve birçok ülke Türkiye'nin kalkınma modelini ilham kaynağı olarak görmektedir. Ancak 2015 yılının başlarından itibaren Türkiye uzun süren bir seçim döngüsü (Haziran ve Kasım 2015'te gerçekleşen genel seçimler), Mayıs 2016'da gerçekleşen kabinede görev değişimi ve Temmuz 2016'da gerçekleşen başarısız darbe girişimi dahil olmak üzere bir dizi siyasi zorluk yaşamıştır. Başarısız darbe girişimi sonrasında olağanüstü ilan edilmiş ve icracı bir cumhurbaşkanlığı sistemi oluşturulması yönünde bir dizi anayasal reformu onaylamıştır. Bununla birlikte Türkiye Hükümeti Geçici Koruma Sağlanan Suriyeli (GKSS) statüsü verilen 3 milyonu aşkın Suriyeliye ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca Orta Doğu bölgesindeki jeopolitik çalkantılar ve bunun Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde yarattığı sonuçlar bazı bölgelerde yerel ekonomileri etkilemiş, turizmi durgunlaştırmış ve yatırımlar üzerinde caydırıcı bir etki yaratmıştır. Bununla olumsuz gelişmelerle birlikte Asya ile Avrupa'nın kesişme noktasında yer alan, dinamik bir özel sektöre ve genç bir nüfusa sahip olan ve AB'ye katılım sürecinde olan Türkiye küresel yatırımcıları çekmeye devam etmektedir. Güçlü makroekonomik yönetim Türkiye'nin küresel finansal krizi nispeten iyi bir şekilde atlatmasını sağlamıştır. Türkiye 2009 küresel finansal krizinden hızlı bir şekilde çıkmıştır ve yüksek dış ve iç dengesizlikler pahasına olsa da 2015 yılına kadar yüksek büyüme oranları yakalamıştır (World Bank, 2017: 2-4).

2021 yılında devam eden Covid-19 salgınına rağmen iktisadi faaliyette yıl genelinde oldukça yüksek bir performans gözlenmiştir. Türkiye ekonomisi, 2021 yılı genelinde yüzde 11,4 oranıyla son elli yılın en yüksek büyüme hızına ulaşarak OVP (2022-2024) tahmini olan yüzde 9'u aşmış, on iki yıldır kesintisiz büyüme sürecini sürdürerek emsal ülkelerden olumlu yönde ayrışmıştır. Bu gelişmede, gelir kaybına uğrayan hane halklarına sağlanan kısa çalışma ödenekleri, bazı

sektörlerdeki vergi indirimleri, SGK prim ödemelerinin ertelenmesi, işletmelere yönelik hibe destekleri ve kredi uygulamaları gibi salgının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmeye yönelik politikalar etkili olmuştur (OVP, 2023:7, 9).

2021 yılında gerçekleşen güçlü büyüme, 2022 yılının ilk çeyreğinde de sürmüştür. Şubat ayı sonunda başlayan Rusya-Ukrayna savaşı, bölgesel tedarik zincirlerinde aksamalara ve enerji maliyetlerinde önemli artışlara neden olmasına rağmen bu risklerin yarattığı olumsuzluklar Türkiye ekonomisinde sınırlı düzeyde etkilemiştir. 2022 yılında Türkiye ekonomisi, özel tüketim harcamalarındaki güçlü artışın belirleyici olduğu iç talepteki artışın yanı sıra dış talebin sınırlı katkısıyla %5,6 büyümüştür. 2021 yılına göre büyüme performansında 5,8 puanlık düşüş kaydedilmiştir. 2022-2024 Orta Vadeli Programda Türkiye ekonomisinde büyüme gerçekleşme tahmini 2022 yılı için %5 olarak öngörülmüş, 2022 yılı Eylül ayında açıklanan 2023-2025 Orta Vadeli Programda gerçekleşme tahmini %5 olarak korunmuştur. Böylece yıllık büyüme hızı 2022 yılı için programlanan ve tahmin edilen büyüme hızının 0,6 puan üzerinde gerçekleşmiştir (TOBB, 2023: 23).

Grafik 1: Türkiye Cari Fiyatlarla GSYİH (2011-2021) (Milyar USD)

Kaynak: https://www.statista.com/

Türkiye'nin son on yıllık GSYİH rakamları incelendiğinde 2011 yılında 838,51 milyar dolar olan büyüklük 2013 yılında son on yılın en yüksek seviyesi olan 938,51 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak 2019 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid 19 sürecinin olumsuz yansımaları hissedilse de doğrudan yabancı yatırım rakamlarının 2021 yılında 806,80 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Ancak GSYİH rakamlarının genel seyir itibariyle istikrarlı bir seyir izlediği ifade edilebilir.

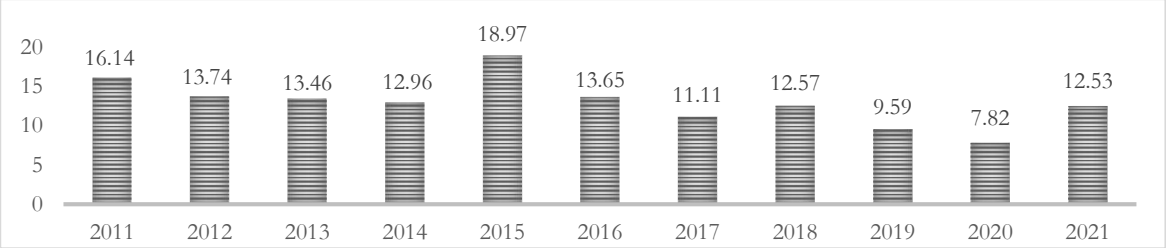
IV. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Türkiye, 1929 Büyük Buhran ve sonrasında 1946 yılına kadar dışa kapalı, korumacı ekonomi politikası izlemiştir. 1950 yılından sonra ise, dış ekonomik yardımlar, kredilere açık yeni bir politika benimsemesine sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'ye yönelmeye başladığı ifade edilebilir. Öte yandan planlı ekonomik büyüme arayışlarının da 1950'li yılların sonunda başlaması doğrudan yatırımların girişine ivme kazandırmıştır. İhracata dayalı kalkınma stratejilerini içeren 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan kurtulmanın yolları aranmıştır. Diğer taraftan yatırımcıların 1980 öncesi sermaye transferleri ve yatırımlarına ilişkin sıkı korumacı tedbirler hukuki düzenlemeler ile engellenirken 1989'da 32 sayılı Kararın yürürlüğe konulmasıyla kambiyo mevzuatının serbestleştirilmesi uluslararası sermaye hareketlerinin daha kolay hale gelmesini sağlamıştır (Aydın, 2018). 2003 yılında yürürlüğe giren 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile doğrudan yabancı sermayenin artırılması, yabancı yatırımcıların haklarının korunması gibi kolaylaştırıcı düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırım yapılma sebeplerini büyüyen ekonomi, stratejik konum, bölgesel ve uluslararası pazarlara erişim kolaylığı, nüfus yapısı, iş yapma kolaylığı sunulması ve teşvikler mümkündür (Ticaret Bakanlığı, 2022: 10-12) gibi unsurların etkileri de bulunmaktadır.

UNCTAD verilerine göre, 2011 – 2021 yılları arasında Türkiye doğrudan yabancı yatırım toplamı Grafik 2 'de gösterildiği gibi 142,54 milyar ABD doları olmuştur. 2011-2021 yılları arasında Dünya doğrudan yabancı yatırım büyüklüğü içinde Türkiye'nin payı 2011- 2015 yılları arasında

%1civarında olmuştur. 2016-2017 yıllarında %0,70 dolaylarında olmuş ve 2021 yılında Türkiye'nin payı tekrar %0,80 seviyelerine yükselerek düzenli bir yatırım girdisi sağlanmıştır.

Grafik 2: Türkiye'ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (2011-2021) (Milyar USD)

Kaynak: https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx

Türkiye'ye yapılan yatırım girişleri genel olarak dalgalı seyir izlemekle birlikte ağırlıkla Avrupa ülkelerinin yatırım yaptığı görülmektedir. T.C. Ticaret Bakanlığı verilerine bakıldığında doğrudan yabancı sermaye yatırım girişi hizmet sektörü, imalat sektörü, tarım sektörü, enerji sektörü ve madencilik sektöründe en fazla artış olmuştur. 2021 yılında hizmet sektörü toplam 5,4 milyar dolarlık yatırımla Türkiye'ye giriş yapan toplam doğrudan yabancı yatırımın %72'si oluşturarak ilk sırada yer almıştır. Hizmet sektörünü 1.7 milyar dolarlık yatırımla %23 lük pay ile imalat sektörü izlemiştir.

V. DIŞ TİCARET

A. İHRACATTA GELİŞMELER

2008 yılının son çeyreğinde baş gösteren küresel ekonomide ikinci dünya savaşında bu yana en büyük ekonomik daralmaya neden olan kriz Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir. İç ve dış talepte yaşanan belirgin daralmayla birlikte yaşanan borç krizi, Başta AB ülkeleri olmak üzere devletlerin alım güçlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum, Türkiye ihracatını da önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. 2008 yılında 132 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracatımız, küresel krizin etkisiyle 2009 yılında bir önceki yıla göre %22,6 oranında düşerek 102 milyar dolara gerilemiş ve son yılların en büyük azalışını gerçekleştirmiştir. Kriz sonrasında ekonomik gelişmeleri canlandırmak adına uygulanan genişletici para ve maliye politikaları gerek dünya ekonomilerinde gerekse Türkiye'de talebin yukarı yönlü harekete geçmesini sağlamıştır. Bu durum ihracat rakamlarına olumlu yönde yansımıştır. 2010 yılında ihracatı tekrar toparlanma eğilimine girmiştir. Ancak ihracatta yine de ihracat hacmi kriz öncesi döneme göre düşük düzeyde kalmıştır.

2017 yılında küresel ekonominin durgunluktan çıkarak toparlanma sürecine girmesi ve dünya ekonomisinde yaşanan büyüme, dünya ticaretine olumlu yönde yansımıştır. Dünya ticaretinde görülen yüksek ivme Türkiye'nin dış ticaretine de olumlu yönde yansımıştır. Türkiye'nin dış ticaretinde ihracatta iki, ithalatta ise üç yıldır yaşanan düşüş sona ermiş ve yerini çift haneli artışlara bırakmıştır. İç talebin aksine dış talepteki görülen canlılık kurlardaki hızlı artış ve Türk lirasının değer kaybetmesi ihracat artışını destekleyen faktörler olmuştur.

2020 yılında koronavirüs (Covid-19) salgını nedeniyle küresel talep ve üretimde oluşan daralma, hareket ve seyahat kısıtlamaları, sınır kapatmaları ticari faaliyetleri olumsuz etkilemiş, dünya ticaret hacmi küçülmüştür. Dünya genelinde ticaret hacmindeki daralmayla beraber ihracat ve ithalat talebindeki düşüş, Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. Döviz kurlarındaki hızlı artış ihracatta işletmelere rekabet avantajı sağlayarak ihracat üzerinde olumlu etki yapmıştır. Buna karşın Türkiye'nin en önemli ticaret ortakları olan Avrupa Birliği ülkeleri ve Rusya Federasyonu başta olmak üzere dünya genelinde ortaya çıkan talep daralması ihracat üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Bu faktörler etkisiyle 2020 yılında azalan ihracat, 2021 yılında yeniden önemli oranda artış göstermiştir.

2021 yılında salgının yeni ortaya çıkan varyantlara rağmen etkisinin azalmasıyla küresel ekonomi ve ticarette görülen toparlanma eğilimi, Türkiye'nin dış ticaretine de yansımıştır. 2020

yılında azalan ihracat 2021 yılında önemli oranda artış göstermiştir. Küresel ekonomideki özellikle ana ihracat pazarlarındaki toparlanmanın etkisiyle artan dış talep ve döviz kurlarındaki hızlı yükselişin ihracatçı sektörlere getirdiği rekabet avantajı Türkiye'nin ihracat artışını desteklemiştir. İktisadi faaliyetler ve salgın nedeniyle ertelenen iç talepteki güçlü seyir, enerji başta olmak üzere küresel mal fiyatlarındaki yükselme ithalatı artırırken, altın ithalatında geçen yıla göre oluşan önemli oranda azalış sınırlandırıcı etki yapmıştır (TOBB, 2022: 129).

2022 yılında Rusya-Ukrayna savaşının yol açtığı jeopolitik riskler ve gelişmiş ülke merkez bankalarının uyguladığı sıkı para politikaları, küresel üretim ve ticaret üzerinde baskı oluşturmuştur. Dünya genelinde üretim ve ticaret artış hızında meydana gelen küçülme Türkiye'nin ticaretini de olumsuz etkilemiştir. 2021 yılında %32,8 olan ihracat artış oranı, 2022 yılında 19,9 puanlık düşüşle %12,9'a gerilemiştir. Türkiye'nin ihracatı 225.214 milyon dolardan 254.201 milyon dolara yükselmiştir. Böylece 2021 yılında %27,6 artan dış ticaret hacmi, 2022 yılında %24,4 artışla 496.640 milyon dolardan 617.910 milyon dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı, 2022 yılında 13,1 puan düşerek %83'den son beş yılın en düşük oranı olan %69,9'a gerilemiştir (TOBB, 2023: 129).

Tablo: 3 Türkiye'de İhracatın Gelişimi (Milyon Dolar) (2010-2021)

Yıl	İhracat	Değişim%	Yıl	İhracat	Değişim%
2010	113.899	11,5	**2017**	156.993	10,1
2011	134.907	18,5	**2018**	167.967	7,0
2012	152.561	13,1	**2019**	180.833	2,1
2013	151.803	-0,4	**2020**	169.638	-6,2
2014	157.610	3,8	**2021**	225.264	32,8
2015	143.935	-8,7	**2022**	254.201	12,9
2016	142.530	-0,9			

Kaynak: TUİK.

TUİK verileri dikkat alındığında Türkiye'nin ihracatı yapısında en büyük payı imalat sektörü yer aldığı görülmektedir. Türkiye'nin ihracatında imalat sanayi lokomotif rol üstlenmiştir. Bunun bir diğer anlamı da Türkiye'nin imalat sanayiyi kalkınma aracı olarak kabul etmiş olmasıdır. Türkiye'nin 2010-2021 dönemi dış ticaretinde, tarım ve madencilik sektörünün toplam ihracat içindeki payında sınırlı bir dalgalanma, hatta kısmı bir düşüş gösterirken, imalat sanayi ürünleri ihracatında önemli bir yükseliş gözlenmiştir. Bu dönemde imalat sanayi ürünleri ihracatındaki artış, özellikle yatırım malı üreten sektörlerdeki hızlı ihracat büyümesinden kaynaklanmıştır. Türkiye'de imalat sanayinin göstermiş olduğu gelişme Türkiye'ye birçok fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatların başında Türkiye'nin nispeten sanayileri daha az gelişmiş Orta Doğu, Kafkasya, Orta Asya ve Doğu Avrupa için bir üretim merkezi haline gelmiş olmasıdır. Diğer taraftan Türkiye, Avrupa Birliği ülkeleri içinde birçok ara mal yönünde Çin'e alternatif ülke konumundadır.

İhracatın ülkelere göre dağılımına bakıldığında, Avrupa Birliği, (AB) Türkiye'nin ihracatında yıllar itibariyle en önemli paya sahip ülke grubudur. Türkiye'nin ihracat yaptığı ilk beş ülke içerisinde yıllara göre değişimler gözlemlendiği söylemek mümkündür. Türkiye'nin ihracatın AB ülkeleri dışında ilk beş ortağı içinde yer alan diğer ülke ise Rusya federasyonu ve Iraktır. Ülkeler bazında incelendiğinde, 2021 yılında en fazla ihracatın, uzun yıllardır Türkiye ihracatında en büyük paya sahip olan Almanya'ya gerçekleştirildiği görülmektedir. Türkiye 2021 yılında ilk onda yer alan ülkelere toplam ihracatın %47,9'u gerçekleştirilmiştir.

A. İTHALATA GELİŞMELER

Türkiye ekonomisinde neo-liberal politikaların hayata geçirildiği 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte ithalata başlayan liberalleşme kısa sürede ithalatın çok hızlı bir şekilde yükselmesine neden

olmuştur. İthalat 1980'de 7,9 milyar dolardan üçe katlanarak 1991'de 21 milyar dolara yükselmiştir. 1991 ve 1994 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerden etkilenen Türkiye'nin ithalat miktarı, belirtilen krizlerden ilkinde %6, ikincisinde ise yaklaşık %21 oranında düşmüştür. 1994 yılında 23,2 milyar dolar olan ithalat 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşmasını takiben 1997 yılına kadar artarak ortalama 49 milyar dolara ulaşmıştır. 1999 yılında Marmara depremi sonrasında 40,6 milyar dolara gerileyen ithalat, 2000 yılında 54,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Mazlum, 2020).

2010'lu yılların dış ticareti şekillendiren faktörlerin başında 2008 krizi yer almıştır. 2008 yılında yaşanan küresel kriz dünyada üretimin azalmasına neden olmakla beraber, alım şartlarını da olumsuz etkilemiş ve ithalat taleplerinde azalışa sebep olmuştur. Kriz ile beraber Türkiye'nin ithalatı 2009 yılında bir önceki yıla göre %30,2 oranında azalarak 202 milyar dolardan 141 milyar dolara düşmüştür. 2010 yılında ise üretime bağlı olarak büyüme oranlarının artması üzerine, dış talepte belirgin bir yükseliş söz konusu olmuştur. Böylelikle 2010'da ithalat, %31,6 oranında artarak 185 milyar dolar seviyesine çıkmıştır (TOBB, 2011:99). 2011 yılında özellikle Yurtiçi tüketim ve yatırım talebinin güçlü seyretmesi ile ithalat yüksek bir artış göstermiştir. 2012 yılında Türkiye ekonomisi yavaşlama sürecine girmiş, tüketim ve yatırım talebinde yavaşlama görülmüştür. 2012 yılında ekonomik büyüme hız keserken, daralan iç taleple birlikte, yatırım ve tüketim talebi de gerilemiş ve ithalat azalış eğilimine girmiştir.

2017 yılında dünya ekonomisinde yaşanan büyüme, dünya ticaretine olumlu yönde yansımıştır. Bu gelişme Türkiye'nin ihracat artışına neden olmasına karşın özellikle iç talebin daralma nedeniyle ithalatta olumlu bir şekilde yansımamıştır. 2018 yılında iktisadi faaliyetlerde yavaşlamanın başlaması ve ekonomide dengelenme sürecine girilmesiyle birlikte iç talepte yaşanan küçülme, ithalat artışını daha da sınırlandırmıştır. İhracat artışına karşın ithalattaki azalmanın dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etki oluşturmuştur.

2020 yılında koronavirüs etkisiyle dünya genelinde ticaret hacmindeki daralmayla beraber ihracat ve ithalat talebindeki düşüş, Türkiye'nin dış ticaretini de olumsuz etkilemiştir. 2020 yılında enerji fiyatlarındaki düşüş ithalatı olumlu yönde etkilerken, döviz kurlarının yüksek seyrine rağmen COVİD19 salgınına karşı uygulanan genişletici maliye politikaların etkisiyle ithalat talebi artmış, küresel belirsizliğin desteklediği altın talebindeki yükseliş ithalat artışına katkı sağlamıştır. Dolayısıyla 2020 yılında ithalatta sınırlı bir artış yaşanmış ve ithalattaki artış 2021 yılında ise belli ivme kazanmıştır. 2022 yılında ise ithalat artış oranı 10,4 puanlık artışla %23,6'dan %34'e yükselmiştir. Böylece ithalat 271.426 milyon dolardan 363.709 milyon dolara yükselmişti. Toplam ithalatın %80,4'ünü ara (hammadde) malları, %11,1'ini sermaye (yatırım) malları ve %8,4'ünü tüketim malları oluşturmuştur. 2021 yılında 46.211 milyon dolar olan dış ticaret açığı ithalattaki artışın ihracattaki artıştan daha büyük olmasına bağlı olarak %137 artışla 109.508 milyon dolara ulaşmıştır (TOBB, 2023: 129).

Tablo 4: Türkiye'de İthalatın Gelişimi (Milyon Dolar) (2010-2021)

Yıl	**İthalat**	**Değişim%**	**Yıl**	**İthalat**	**Değişim%**
2010	185.497	31,6	**2017**	233.800	17,7
2011	240.842	29,8	**2018**	223.046	-4,6
2012	236.537	- 1,8	**2019**	210.345	-9,0
2013	251.661	6,4	**2020**	219.517	4,4
2014	242.177	-3,8	**2021**	271.423	23,6
2015	207.203	-14,4	**2022**	363.709	34,0
2016	198.618	-4,2			

Kaynak: TUİK.

Türkiye'de toplam ithalatın önemli kısmını ara malı ithalatı oluşturmaktadır. Aslında bu durum Türkiye'nin imalat sanayi ürünlerinin ihracatının önemli ölçüde ithalata bağımlı olduğunun bir

göstergesidir. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin 24 Ocak 1980 sonrası izlediği dışa açık büyüme modelinde ihracat artışının ara malı ithaline olan bağımlılığını arttırdığı görülmektedir. Yani ihracatçı sanayi kesimi, ara malı ve hammadde ihtiyacını ithalatla karşılamaktadır. Bu durum beraberinde ilginç bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu yapı içinde ülkenin dış ticaretinde, ihracatçı bazı sektörler aynı zamanda büyük ölçüde ithalatçı sektör haline gelmişlerdir. Buradan da hareketle ara malların toplam ithalat içinde en büyük paya sahip olması ve bu payın katlanarak artması Türk dış ticaret yapısı açısında bazı riskleri taşımaktadır.

Türkiye'nin ithalatında ilk on ülke içerisinde yıllara göre değişimler gözlemlendiği söylemek mümkündür. Bununla birlikte Türkiye'nin ithalatında AB ülkeleri önemli yer almaktadır. AB ülkeleri dışında ilk on ortağı içinde yer alan diğer ülke ise Rusya federasyonu ve Çin'dir. Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ilk on ülke içinde ilk sırayı Çin yer almaktadır.

Dış ticaret gelişmelerini incelerken kullanılan başlıca göstergelerden biri olan ihracatın ithalatı karşılama oran ölçütüdür. Türkiye'de ithalatın ihracatı karşılama oranının 1980-2021 yıllarındaki gelişimi incelendiğinde; 1980'deki %36,8 oranındaki seyrinin 1988'de %81,4'e yükselmiştir. Burada 24 Ocak Kararlarının ciddi etkisi söz konudur. Bu dönemde bir taraftan iç talep daraltılarak yaratılan ürün fazlalığı sağlanan teşviklerle ihracata yöneltilmiş ve böylece ülkede ihracatta ciddi artışlar meydana gelmiştir. Ancak dışa bu şekilde oluşan yapay ihracat artış iç üretim artışıyla desteklenmeyin 1980'lı yılların sonlarından itibaren düşüş eğilimine girmiş ve 1990 yılında dibe vurarak %58,1'e inmiştir. Türkiye alınan önlemler ve AB ile dış ticarete yaşanan olumlu gelişmeler ve Gümrük Birliğine giriş sonucu ihracat tekrar yükseliş eğilimine girmiş ve 1994'de ise %77,8 oranına yükselmiştir. Buna karşılık genellikle ortalama %60'lar seviyesinde seyretmiştir. Ancak Covid-19'un dış ticaret üzerindeki etkilerinin yoğun olarak hissedildiği 2020'de 2019'daki oranına göre düşerek ithalatın ihracatı karşılama oranının 2019'da %84,6 ve 2020'de ise %77,2 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 2021 yılında ithalat için ödenen dövizin %83'ü ihracattan elde edilen dövizle karşılanmıştır.

VI. TÜRK EKONOMİSİNE İLİŞKİN GELECEĞE YÖNELİK PERSPEKTİFLER

2023 Cumhurbaşkanı seçimi sonrasında Hazine ve Maliye Bakanı olarak atanan Mehmet Şimşek tarafından yeniden yapılandırılmaya çalışılan ekonomik yapıya ilişkin yayınlanan Orta Vadeli Program (2023-2025)'da bu programın temel amacı, "Türkiye Ekonomi Modeli'ni esas alarak yatırım, istihdam, üretim ve ihracatı önceleyen büyümenin sürdürülmesi, verimli ve rekabetçi yerli üretim yapısının güçlendirilmesi, ithalat bağımlılığının azaltılması, kalıcı fiyat istikrarına ulaşılması, beşeri sermaye ve işgücü kalitesinin artırılması, iş ve yatırım ortamının iyileştirilmesi, sürdürülebilir, kapsayıcı büyüme ile adaletli paylaşıma yönelik ekonomik dönüşümün gerçekleştirilmesi şeklinde belirlenmiştir.

OVP göre, ekonomik aktivite üzerinde salgının etkisinin azalmasıyla birlikte Türkiye ekonomisinde iç ve dış talebin dengelendiği bir görünüm tesis edilmiş olup bu yapının sürdürülmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede, son yıllarda önemli kazanımlar sağlayan ihracat odaklı büyüme stratejisi verimli ve rekabetçi bir şekilde devam ettirilecektir. İş ve yatırım ortamının iyileştirilmesi ile beraber daha yenilikçi bir üretim yapısının geliştirilmesinin yanı sıra iş gücü ve kaynakların verimliliğini artırıcı politikalar sürdürülecektir. Güçlü, sürdürülebilir ve istihdamı destekleyen büyümenin potansiyel hızında seyretmesi amacıyla para, maliye ve gelirler politikaları koordinasyon içerisinde yürütülmeye devam edilecektir. Program döneminde özel sektördeki üretken alanlara yönelik yatırımlarla desteklenen, sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma stratejisiyle ortalama yüzde 5,3 oranında büyüme hedeflenmektedir. Büyümeye yönelik öngörülen verimlilik artışının özel kesim yatırımları ve yapısal reformlarla sağlanması beklenmektedir (OVP, 2023:15).

Yeşil dönüşüme de özel bir önem veren OVP'de, Program döneminde iklim değişikliğinin çevresel, sosyal ve ekonomik alandaki çok yönlü etkileri dikkate alınarak kalkınma öncelikleri çerçevesinde ekonominin her alanında ve tüm sektörlerde yeşil dönüşüme yönelik adımlar atılmaya devam edileceği hususuna vurgu yapılmaktadır (OVP, 2023:17). İstihdam konusunda yer veren programda, kapsamlı politika tedbirleri ve güçlü iktisadi faaliyet sonucu tarihi yüksek seviyelerine ulaşan

istihdam ve işgücünün Program döneminde özellikle işgücü piyasasına yönelik yapılacak yapısal reformlar ve hedeflenen büyüme oranlarına ulaşılması neticesinde artış eğilimini sürdürmesi öngörüldüğü belirtilmektedir (OVP, 2023:18).

Türkiye son yıllarda oldukça yükselen fiyat artışlarının program döneminde bu artışı etkileyen tüm unsurlarla mücadele edilerek enflasyonun tek haneli seviyelere düşürülmesi amaçlandığı belirtilmekte (OVP, 2023:20), yine program döneminde, ithal girdi bağımlılığını azaltıcı, ihracatta ürün ve ülke çeşitlendirilmesini sağlayıcı, ihracatta katma değeri yüksek üretimi destekleyici politikaların cari işlemler açığının kademeli bir şekilde azaltılmasına katkı sağlaması öngörülmekte (OVP, 2023:22), ayrıca ekonominin dışsal ve geçici oynaklıklara karşı direncinin artırılmasına yönelik düzenleyici tedbirlerle finansal istikrarın güçlendirilmesi, finans sektörünün yüksek katma değerli ve ihracata katkı sunan sektörleri desteklemesi sağlanarak dış finansmana bağımlılıktan kaynaklanan kırılganlıkların en aza indirilmesi hedeflenmektedir (OVP, 2023:24).

VII. SONUÇ

Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından gelişmekte olan piyasa ekonomisi olarak tanımlanan (IMF, 2011:173) Türkiye ekonomisi, dünyanın sanayileşen ekonomileri arasında yer almaktadır. Büyük ölçüde gelişmiş bir iktisada sahiptir Türkiye, nominal GSYİH'ya göre dünyanın 20. en büyük ekonomisi arasında yer almaktadır. 2021 yılı itibarıyla satın alma gücü paritesine (SGP) göre GSYH sıralamasında Türkiye, Dünya'nın 11. Avrupa'nın 4. büyük ekonomisine sahiptir. 2003-2021 döneminde ise Türkiye ekonomisinde yıllık ortalama %5,5 oranında büyüme kaydedilmiştir. Türkiye'nin Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi GSYH'ye oranı 2021 yılında-%2,7 ile AB ülkeleri ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin AB tanımlı Genel Devlet Borç Stokunun GSYH'ya oranı 2021 yılında, Maastricht kriteri olan %60'ın oldukça altında, %38,1 olarak gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte geçen 100 yıllık süreçte Türkiye'de liberal ekonomik yapı kurulmaya çalışılmıştır. Ancak ülkenin tarihsel süreç içinde devraldığı yapı ve sosyo-ekonomik dinamikleri yanında dünyada şekillenen ekonomik konjonktürler sonucu Türk ekonomisi dönem dönem şiddet ve dereceleri farklı birtakım resesyonlara maruz kalmıştır. Bu dönemlerde devlet farklı derecelerde ekonomiye müdahale ederek istikrar tesis etmeye çalışmıştır. Türkiye'de ekonomik yapının oluşmasında ve işleyişinde maliye politikası oldukça etkin bir işlev üstlenmiştir. Özellikle krizlerin sıklıkla yaşandığı 2000'li yıllarda krizlerin etkilerinin hafifletilmesi ve krizlerin aşılması amacıyla sıklıkla maliye politikası araçlarına başvurulmuştur. Bu kapsamda IMF ile Stand-by anlamaları yapılmıştır. IMF ile yapılan en son Stand-by anlaşması ise 10 Mayıs 2008'de sona eren 11 Mayıs 2005 anlaşma olmuştur. Bu anlaşma aynı zamanda Türkiye'nin IMF ile yaptığı en son Stand-by anlaşması olmuştur. Türkiye'de farklı dönemlerde uygulamaya geçirilen pek çok ekonomik ve mali programlar olmuştur. Ancak bunlar arasında ekonomik tarihine geçen programların başında 1980 yılında hayata geçirilen 24 Ocak kararları ve 2001 krizi sonrasında uygulanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" olmuştur. Türkiye ekonomisinde köklü bir dönüşüm sağlayan 24 Ocak kararları ile ithal ikameci ekonomik yapı terk edilerek Neoliberal politikalar hayata geçirilmiştir. Bu politika ile sosyal devlet anlayışına son verilerek dışa açılma, ihracatı artırma ve kamuda özelleştirme politikalarına önem verilmiş, uygulanan sıkı para ve maliye politikalarıyla iç talep daraltarak oluşan mal fazlalığı yoluyla dış ticaret desteklenmiş, ücret artışı yavaşlatılmış, yabancı sermaye girişi teşvik edilmiş, özel sektörü rekabetçi bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Ortodoks bir istikrar programı olan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ise kamu maliyesinde disiplinin sağlanarak kamu kesimi borçlanma ihtiyacının azaltılması ve kamu bankaları başta olmak üzere bankacılık ve mali sistemin sağlam bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir.

2020 yılında Covid-19 salgınının olumsuz yansımalarıyla tarihsel düzeyde daralan dünya ekonomisi henüz bu bunalımı atlamamışken, 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya ve Ukrayna arasında başlayan savaş fiyat, tedarik zinciri ve ticaret kanalları aracılığıyla enerji ve gıda sektörleri başta olmak üzere küresel ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Bu iki olayın Türkiye ekonomisini üzerinde de olumsuz etki yaratmıştır. Bu iki büyük sorun küresel düzeyde iktisadi faaliyetlerin zayıflamasına

sebebiyet vermesine rağmen Türk ekonomisi üzerinde yıkıcı etkileri sınırlı kalmış, bu süreçte ülkede ihracat yüksek bir performans sergilemiş, sanayi üretimi de güçlü görünümünü korumuştur. Merkezi konumu ve Avrupa ile geçmişten gelen yakın ticari ilişkileriyle önemli avantajlara sahip olan Türkiye, dinamik ekonomik yapısı nedeniyle küresel risklere karşı esnek bir yapı sergileyerek, bu risklerden nispeten daha az olumsuz etkilenmiştir. Böylece salgın sonrası göreli bir toparlanma eğilimine giren, ancak, jeopolitik riskler ve yüksek enflasyon ile bozulan küresel ekonomik görünüme rağmen Türkiye ekonomisi güçlü büyümesini sürdürebilmiştir.

Türkiye'nin ekonomik perspektiflerini ortaya koyan 2023-2025 dönemini kapsayan Orta Vadeli Programda aşılama faaliyetlerinin hız kazanması ve sosyal hayat üzerindeki kısıtlamaların azaltılmasıyla salgın sonrası toparlanma sürecinde büyüme potansiyelinin artırılması, yüksek katma değerli üretimi önceleyen Türkiye ekonomisi için; nitelikli istihdam oluşturan, enflasyon ve cari açık yaratmayan, ağırlıklı olarak yurtiçi tasarruflar ve doğrudan yabancı yatırımlarla finanse edilen, verimli alanlara yönlendirilmiş yatırımlara ve ihracata dayalı, yeşil dönüşümü dikkate alan dengeli, istikrarlı ve kapsayıcı bir büyüme yapısının tesis edilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir.

KAYNAK

Aydın, N. (2018). "Türkiye'de Dışa Yabancı Doğrudan Yatırımlar ve İhracat İlişkisi", Finans Politik Ekonomik Yorumlar Dergisi, 55, 638, 59-77.

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2018), Yıllık Ekonomik Rapor 2018, Ankara.

Karakurt, Birol (2010). Küresel mali krizi önlemede maliye politikasının rolü ve Türkiye'nin krize maliye politikası cevabı. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(2), 167-195.

Kol, Emine Nida; Karaçor, Zeynep (2012), "2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri", Maliye Dergisi, Sayı 162 (Ocak -Haziran 2012), ss.379-395.

Maliye Bakanlığı (2016), 2016 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu, Ankara.

Maliye Bakanlığı (2017), Yıllık Ekonomik Rapor 2017, Ankara.

OECD (2021), "Official Development Assistance (ODA)- ODA Data and Trends 2021", https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/official-development-assistance.htm, Veri Yayınlanma Tarihi: 2021, (ET: 18.10.2022).

T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023), Orta Vadeli Program (2023-2025), Ankara.

T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022), Yıllık Ekonomik Rapor 2021, Ankara.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2022), Yurtdışı Yatırım Raporu-2022, https://ticaret.gov.tr, E: 14.02.2023.

TOBB (2011), Ekonomik Rapor 2010, TOBB Yayın No: 2011/135, Ankara.

TOBB (2013), Ekonomik Rapor 2010, TOBB Yayın No: 2013/198, Ankara.

TOBB (2014), Ekonomik Rapor 2010, TOBB Yayın No: 2014/225, Ankara.

TOBB (2021), Ekonomik Rapor 2020, TOBB Yayın No: 2021/008, Ankara.

TOBB (2022), Ekonomik Rapor 2021, TOBB Yayın No: 2022/4, Ankara.

TOBB (2023), Ekonomik Rapor 2022, TOBB Yayın No: 2023/2, Ankara.

Voyvoda, Ebru (2012), Türkiye Ekonomisinde Kamu Maliye Politikaları ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, Discussion Paper, No. 2012/72, Turkish Economic Association, Ankara.

World Bank (2017), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Uluslararası Finans Kurumu ve Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelik 2018 My – 2021 My Dönemini Kapsayan Rapor, Rapor No. 11096-TR, 28 Temmuz 2017. https://documents1.worldbank.org/curated/en/299101516112110060/pdf/110906-TURKISH-Turkey-CPF-final-Board-version-TR-FINAL-clean.pdf,Erişim: 14.02.2023.

World Bank, "The World Bank in Türkiye", https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview, 2022, (ET: 14.02.2023).

International Monetary Fund (2011), World Economic and Financial Surveys: World Economıc Outlook April 2011, Washington, DC : International Monetary Fund.

МЕХМЕТ ЙУДЖЕ
Профессор Улудагского Университета (Турция)

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ ОТ ОСНОВАНИЯ ДО СОВРЕМЕННОСТИ: ПРИМЕНЕНИЕ ОСНОВНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОЛИТИК, ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ И БУДУЩИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

Основанная на огромных экономических руинах Турецкая Республика, оставив позади целое столетие, сумела войти в двадцатку самых развитых стран мира. Имеющая динамичную экономическую структуру, особенно в сфере услуг и производственном секторе, Турция создала мощную инфраструктуру, благодаря которой за последние годы достигнут значительный прогресс в сфере оборонной промышленности. Анализируя экономическую структуру Турции, необходимо обратить внимание на проводимую экономическую политику. В течение 100-летнего периода после провозглашения республики предпринимались усилия по созданию либеральной экономической структуры в Турции. Однако, социально-экономическая динамика, унаследованная страной в историческом процессе, а также экономическая конъюнктура, сформировавшейся в мире временами подвергалась ряду спадов разной степени тяжести. В эти периоды государство пыталось установить стабильность, в той или иной степени, вмешиваясь в экономику. Фискальная политика сыграла эффективную роль в формировании и функционировании экономической структуры Турции. Инструменты налогово-бюджетной политики часто использовались для смягчения последствий кризисов и их преодоления, особенно в 2000-е годы, когда кризисы случались часто.

Ключевые слова: Турецкая Республика, турецкая экономика, экономическая политика, налогово-бюджетная политика, 100-летие Республики

MEHMET YUCE
Professor of Bursa Uludag University (Turkiye)

ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE SINCE ITS ESTABLISHMENT: BASIC ECONOMIC POLICIES, CURRENT SITUATION AND FUTURE PERSPECTIVES

The Republic of Türkiye, founded on the back of great economic devastation, has managed to rank among the world's twenty largest economies as it leaves behind the centenary of its foundation. Türkiye, which has a dynamic economic structure, has a robust infrastructure, especially in the service and manufacturing sectors. As a result of this infrastructure, it has recently made significant progress in the field of the defense industry. When analyzing the economic structure of Türkiye, it is also necessary to look at the economic policies pursued. In the 100 years since the proclamation of the Republic, Türkiye has tried to establish a liberal economic structure. However, due to the system and socio-economic dynamics inherited by the country in the historical process and the economic conjunctures shaped in the world, the Turkish economy has been subjected to several recessions, some severe in some periods and some to different degrees in others. In these periods, the state tried to stabilize the economy by intervening in the economy in various ways. Fiscal policy has assumed an efficient function in the formation of the economic structure in Türkiye. Especially in the 2000s, when crises were frequently experienced, fiscal policy instruments were often used to alleviate the effects of crises and to overcome problems.

Keywords: Republic of Türkiye, Turkish Economy, Economic Policies, Fiscal Policies, Centennial of the Republic.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 03 oktyabr 2023-cü il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05 oktyabr 2023-cü il.
Redaksiya heyətinin qərarı ilə nəşr edilib.